

Sait Çetinoğlu: Ermeni Soykırımı'nda Sivas Vilayeti Örneği

Posted on 26/03/2017

Sivas Vilayeti, oldukça büyük bir coğrafyayı kapsar, günümüzde üç vilayete (Amasya, Tokat, Sivas) bölüdüğü gibi, Malatya, Kayseri, Giresun, Samsun, Çorum vilayetlerinin bir bölümü de o dönem Sivas Vilayeti dâhilindedir. Sivas Vilayeti, yoğun bir Hıristiyan nüfusa sahip olduğu gibi aynı zamanda Hıristiyanlar burada ekonomik olarak da çok güçlüdürler. Hıristiyanların özellikle de Ermenilerin sahip olduğu ekonomik güce ilişkin ayrıntılı bilgimizin olduğu ender illerden biridir.[1] Vilayete dair geniş literatür bulunmaktadır.

Sivas Ermenileri tarihine ilişkin bir önemli eser de Arsen Yarman'ın yayına hazırladığı Boğos Natanyan'ın Sivas 1877 raporudur. [2] Natanyan'ın kapsamlı eleştirel raporunda

Sivas şehrinin ekonomik yapısını tasvir ederken Ermenilerin ekonomik yapı içindeki rollerine de dikkat çekip Ermenilerin karşı karşıya kaldığı tarihsel ayrımcılığı ve asimetric ilişkinin altını çizer: Müslüman halkın baskısına ve ayrımcılığına işaret eder Büyüklü küçüklü tüm çocuklar sokakta bir papaz gördüklerinde, hep bir ağızdan 'Keşiş oşoş' diye bağırırlar. Yetişkinler de Ermenilere 'gavur' demeyi ağız alışkanlığı yapmışlardır. Sevgisizlik o dereceye ulaşmıştır ki, eğer bir Türk bir Ermeni'nin çarşıda aldığı malın kendisine de gerekli olduğunu görürse, almasına izin vermez. Hatta kendisi daha aşağı fiyata satın alır ki

bu bir nevi haksızlıktır, çoğu zaman yeri geldiğinde de küfür eder, eziyet eder veya saldırırlar. Şunu da söyleyelim ki yerel idareciden çekinirler, ancak ne fayda, yine de halka sıkıntı vermedikleri gün olmaz. Ermeniler mülk edinmeye korkarlar. Bazıları mal sahibi olsa da bunların sayısı azdır. Zira eski zamanlarda Ermenilerin elinden pek çok malları zorla almışlar ve bugün güzelce kullanmaktadırlar...

En küçük detayla ilgilenir. Türk kadınların da yaptığı eziyet şudur ki, Ermeni kadınların mekruh olduğunu ileri sürerek onlarla yıkanmak istememektedirler. Sekiz hamam, Ermeni kadınların özel günlerde yani Cumartesi ve Salı günleri öğleden sonra yıkanmalarına izin verilmiştir.

Baskılardan dolayı göçlerden örnekler verir. Sivas'ta Ermenilere eziyetler başladığı zaman Sivashılar, özellikle Bardizak köylüleri bu eziyetlere dayanamayarak yaşadıkları yerleri terk edip yabancı diyarlara göçmüşlerdir.

Baskılar neticesi din değiştirenler vardır: Zamanında bu köydeki Ermeni sayısı dört yüze ulaşmaktaymış. Ancak eziyetler sonucu Ermeniler istemeyerek de olsa Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Şimdilerde kırk sekiz Ermeni hanesi kalmıştır.

Vali Ahmet Muammer: Vilayetin Soykırım mimarı

Vali Ahmet Muammer Bey'in (Cankardeş) 1913 yılında Sivas'a vali olarak tayin edilmesi Sivashlı Hıristiyanları için sonun başlangıcı anlamına gelmektedir.

Bir hâkimin oğlu ve Sivas doğumlu Vali Muammer bölgeyi çok iyi bilmektedir. Muammer'in ilk memuriyeti de Sivas vilayetinde başlar, Sivas'ın Kangal, Niksar, Aziziye gibi ilçelerinde de kaymakamlık görevlerinde bulunmuştur.[3]

30 Mart 1913'ten 1 Şubat 1916'ya kadar bu görevde kalan vali Muammer göreve başlar başlamaz, Jön Türk çevrelerinin, Osmanlı Devleti'nin Balkan ittifakı karşısında aldığı yenilgiden sonraki talepleri doğrultusunda, Hıristiyan iş adamlarına ve tüccarlara karşı bir boykot politikası başlatır. Muammer 1908'den itibaren vilayette bir İttihat kulüpleri ağının kurulmasında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Göreve başladığında otuz iki yaşında olan vali, İTC'nin, "milli iktisat" politikasını vilayetlerde yürürlüğe koymak için ihtiyaç duyduğu yeni insan türünün bir prototipidir. Muammer, bu orta Küçük Asya vilayetinin hem valisi hem de İttihat Merkez Komitesi temsilcisidir;[4] Vali Muammer direkt olarak İttihat Terakki Cemiyeti ile doğrudan görüşerek talimatları aldığını yardımcısı Ahmet tarafından söylenir. "Vali Muammer Bey dâhiliyeye yazdığı raporlardan başka İttihat ve Terakki merkezi umumisiyle de muhabere eder, mühim meselelerimizi doğrudan doğruya bir rapor ile bu merkeze bildirirdi." [5]

Vali ekibiyle ilçeleri dolaşarak soykırım öncesi gerekli tedbirleri alır. Partinin militan kadrolarını genişletmek ve propagandasını yaymak ve milis gücü oluşturmak için vilayeti karış karış gezer. Katliam ekibi oluşturulmasının yanında, kendileriyle çalışamayacak idareciler değiştirilir. Bu uygulama ile bölgede görevli Hıristiyan idareciler ve güvenlik elemanları görevden uzaklaştırılmıştır. "Bu teftiş esnasında Amasya mutasarrıfı olmak üzere dört kaza kaymakamı tebdil edilmişti [değiştirilmişti][6] değiştirilen kaymakamlar muhtemelen Ermeni olmalıdır. Zira Ahmet Hilmi, Ermeniler idari mekanizmada yer almalarından şikâyetçidir: "O vakitler Dahiliye nezaretinin memurün müdürü Ermeni idi, Sivas Vilayeti'nde Hafik, Havza, Merzifon kaymakamları ile bir kısım komiser ve polisler onlardan intihap olunmuştu [seçilmişti]." [7]

Sivas'ta, Balkan Savaşı sonrasında tıpkı Ege sahillerinde yaşayan Rum ahali gibi, Sivas Ermenileri başta olmak üzere Sivas Hıristiyanlarının baş başa kaldıkları Jön Türklerin giderek sertleşen politikaları gereği uygulanan ekonomik boykotun Ermenileri/Hıristiyanları çökertmeye yetmediğinden Nisan ve Mayıs 1914'te Merzifon, Amasya, Sivas ve Tokat çarşılarında arka arkaya bir sürü şüpheli yangın çıkar. 1 Mayıs 1914'te şehrin önemli iş-

yerlerinin bulunduğu Bağdat Caddesi'nde çıkan yangında 85 dükkân, 45 ev ve üç han yanıp kül olur. Merzifon, Amasya ve Sivas'ta üç büyük un değirmeni de yakılıp yıkılır.[8]

Amasya, Selağzı 12 Mart 1914, 21 Temmuz 1915... Özellikle 21 Temmuz 1915 tarihli ikinci yangının sürgün sonrası boşalmış haldeki Ermeni evlerinin bulunduğu mahallelerde gerçekleşmiştir.

Günümüzde Selağzı, Yavuz Sultan Selim Meydanı'dır. Ermeni Soykırımı'na baltası ile katılan Gabaş Ali'nin baltası ile resmedildiği heykeli bulunmaktadır.

Amasya ikinci defa sürgün sırasında yakılır. 1900 doğumlu Minareciyan ikinci yangın sırasında ölüm yoluna koyulduğunun ilk gecesidir. "Başımı gökyüzündeki parlak ışığa çevirmiştim. Gündoğumu olabilir miydi? Büyükanneme döndüm ve fısıldadım, 'Sabah mı oldu?' 'Hayır Ester, güneş değil, Amasya'da yanan evler. Duman ve tıptı bir yaz gecesi dolaşan ateşböcekleri gibi uçuşan korlar havayı doldurdu.'"[9]

Mayıs 1914 ve Ocak 1916 Tokat. 1914'teki ilk yangında Çarşı'nın büyük bir kısmı ve kent merkezinde 3 han ve 100'e yakın dükkân yanmıştır. Dükkânların çoğu o dönemde bakırcılık, satencilik, ipek ticareti, boyacılık yapan Ermenilere aittir. 1916'daki yangında da evler, dükkânlar ve bir han zarar görür.

Ahmet Muammer'in Malta dosyasında "Toplu katliamlardan önce Erzurum'a giderek Ermeni illerinin valileriyle müzakereye katıldı. Mahmut Kâmil Paşa'nın başkanlığındaki bu toplantıda Ermeni unsurunun imha edilmesi kararı alınmıştı." notu yer alır.

Muammer bütün Ermeni erkeklerini öldürdükten sonra, Ağustos ortalarına doğru büyük bir ziyafet vererek başarısını kutlar. Muammer 31 Temmuz'da Bahaeddin Şakir tarafından düzenlenen ve Erzurum, Trabzon, Harput ve Sivas gibi bölge valilerinin de katıldığı bir toplantıya gitmiştir. Bu toplantının operasyonların ilk aşamasını değerlendirmek üzere yapıl-

dığı düşünülebilir.[10]

Vali Muammer, Diyarbakır ve Trabzon valileri gibi aynı zamanda Teşkilât-ı Mahsusa'nın bölge lideridir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fanatik bir üyesi ve Diyarbakır Valisi Dr. Reşit gibi fanatik Türkçü olması Sivas Vilayetini de Diyarbakır, Malatya ve Der Zor gibi mezbaha vilayetlerine çevirmiştir.

Ateşkes sonrası oluşturulan Hasan mahzar başkanlığındaki Tedkik-i Seyyiat Komisyonu raporunda, Sivas Ermenileri tehcir edilirken Muammer Bey'in halka şöyle seslendiği "Evinde Ermeni saklayan her Müslüman evinin önünde asılacaktır!" dediği ve bu sözlerin Şeyh Yayınevi tarafından basılan Vilayet Gazetesi'nde yayınlandığı yer alır. Hasan Mahzar'ın raporda Çanakkale'de savaşan ve savaş gazisi olan 52 Ermeni askeri Muammer Bey'in emriyle zorla bir amele taburuna kaydedildiği bilgisi yer alır. Bu kayıt onlar için ölüm anlamına gelmektedir.[11]

Muammer uygulamalarından dolayı ateşkesten sonra tutuklanarak Malta'ya gönderilir. Ancak, İngilizler başta olmak üzere Batı'nın 25 Mayıs 1915'te verdiği "insanlığa karşı işlenen suçların yargılanacağı" sözünü yerine getirmemesiyle serbest bırakılır. Muammer, Kemalist dönemde mebus tayin edilmiş ölene kadar mebusluğu sürdürmüştür.

Muammer'in yardımcısı ve suç ortağı Ahmet Hilmi de özel bir İttihatçıdır. "Nisan [1913] ortalarında henüz yer yer karlı olan Anadolu'nun yayla şehri olan Sivas'a gelmiş bulunuyordum. O sırada vilâyeti esaslı iki mesele işgal, ediyordu. Asayiş, ekalliyetler [Azınlıklar] politikası..." sözleri, vilayete belli bir misyon ile görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ahmet Hilmi'de Kemalist dönemde üst düzey görevlerin yanı sıra mebus tayin edilir.

Sivas'ta soykırımın ayak seslerinin, bölgedeki Başpiskoposluğa tayin edilen Sahak Odabaşyan'ın katledilmesiyle duyulmaya başlandığını söyleyebiliyoruz: 20 Aralık'ta Sivas'a

gelen Odabaşıyan'ın hemen arkasından, Dahiliye Nazırı tarafından 21 Aralık 1914'te Muammer'e gönderilen şifreli bir telgrafta[12] “[Odabaşıyan'ın] Ermeniler arasında kargaşa çıkarmayı planladığını düşünmek için ciddi nedenler olduğu” ve validen “gelir gelmez onu gözetim altına almasını” talep edilir. Piskoposu izleme görevi çeteci birliklerinin komutanı Halil Bey'e, Uzunyayla Çerkezlerinden Emirpaşaoğlu Hamid'e ve çeteciler Bacanakoğlu Edhem, Kütükoğlu Hüseyin ve Zaralı Mahir'e verilir. Bu kişiler 1 Ocak 1915 sabahı Odabaşıyan'ı Şuşehri ile Refahiye arasındaki yolda, Ağvanis Köyü yakınlarında öldürürler. Odabaşıyan'ın şoförü Arakel Arslanyan'ın da öldürüldüğü bu cinayetten sonra yapılan soruşturma, çarpıcı bir ikiyüzlülük örneğidir. [13] Suşehir Kaymakamı Ahmet Hilmi raporunda, cinayetten Erzincan bölgesi Ermenileri ve Rumlarını sorumlu tutar.

Mr. Horburg olmak üzere Hıristiyanlara yönelik ardı ardına birçok faili meçhul(!) cinayetler birbirini izler.

Seferberlik Hıristiyanları özellikle Ermenileri sindirme aracı olarak kullanılmaktadır.

8 Şubat'ta, Suşehir kazasına bağlı Pürk [Yeşilyayla][14] Köyü'nün, yeni kurulan bir çeteci birliği tarafından şüpheli bir şekilde yakılıp yıkıldığını öğrendiklerinde daha da artar; Sahak Odabaşıyan'ı öldüren adamlardan biri olan Zaralı Mahir de bu birliktedir.

Çok sayıda erkeğin öldürüldüğü Pürk katliamının sembolik bir anlamı vardır zira bu köy Abdülhamid döneminde bir Ermeni fedai merkezi olarak nam salmıştır.

Vali Yardımcısı Ahmet Hilmi, Köylerin Teşkilat-ı Mahsusa birliklerince basılması ve muhasaraya alınması köylerin boşaltılması ve birbirleriyle irtibatını kopartmak için bahaneler üretir. Provokasyon, baskı ve sürgün soykırım zincirinin halkalarından biridir. Ortak uygulama başında asker kaçakları ve silah aramaları bahanesiyle köylerin basılmasıdır. Silah aramaları Müslümanlar için bir başka sömürü ve geçim kaynağıdır; yönetim Ermenilerden getirmelerini istedikleri silahları Müslümanlardan satın alıp

kaymakamlığa teslim etmektedirler.

Suşehir kaymakamı Ahmet Hilmi Pürk Köyü'nün sürgününe çok önem vererek uzun uzun anlatır. Provokasyon ve hemen ardından baskı ve sürgünün bahanesinin hazır olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

Direnışler

Şabinkarahisar'da Ermeniler önemli bir direniş gerçekleştirdikleri gibi, Sivas Vilayeti, aynı zamanda Karahisar Direnişin kırılmasından sonra da Murad ve arkadaşlarının güçleri oranında direnişi sürdürdükleri bir bölgedir. Bölge kişisel ve toplu direnişlere de sahne olmuştur.

Şarkikarahisar/Şabinkarahisar Direnişi

Şabinkarahisar'ın Ermeni halkı, baskılara karşı ve Türklerin niyetini anladıklarından silahlarını kuşanıp şehri çevreleyen kaleye çıkararak direniş sergilediler.

Mart'ta Sivas vilayetinin kuzeydoğusunda Pontus Dağları'nın yamacında bulunan Şabinkarahisar Ermenileri Türk askerlerinin iaşesini sağlamayı reddettiler. Hükümet ileri gelen 200 Ermeni'yi tutuklayarak öldürttü. İşlenen bu cinayetler ve komşu köylerden gelen katliam haberleri, Şabinkarahisarlı Ermenilerin savunma örgütlemek üzere Haziran'da kalede siperlenmelerine yol açtı. Ermeni mahalleleri Hınçak ve Taşnak liderlerinin komutası altında direnişe geçti ve Şabinkarahisar halkı kaleye kapandı. Çatışmalar iki hafta sürdü. Türkler Erzurum'dan takviye talep ettiler: Toplarla donatılmış 600 kişilik düzenli birlik, 150 kişilik bir çete ve Giresun garnizonu kuşatmaya katıldı. Fedai Lukas'ın (Gugas) önderlik ettiği Ermeniler cephane ve su kıtlığına rağmen sekiz gün daha dayandılar. Lukas bundan

sonra gruplar halinde dağlara kaçmaya çalışmanın gerekli olduğunu düşünerek bu yönde karar vermişti. Ne var ki içlerinden pek azı dağlara ulaşabildi, bunlar direnişi birkaç ay daha sürdürebildiler. Türkler kaleye girdiklerinde sadece kadın ve yaşlıları bulmuş ve hepsini katletmişlerdi. Hayatta kalanlardan az sayıda kadın haremlere götürüldü.[15]

Vali Yardımcısı Ahmet Hilmi, Şabinkarahisar Direnişi sırasında, direnişin kırılmasında görevlendirilmiştir. Ahmet Hilmi, direnişin kırılmasına büyük önem verir. Direnişin kırıldığı günü dönüm noktası olarak niteler: “16 Haziran 1915 tarihi, Anadolu’da bir dönüm noktasıdır... Kaleden çıkmağa muvaffak olan Ermeniler, Tamzara’dan sonra dağlara vurmuşlar, çete savaşları ile daha bir müddet hükümeti işgal etmişlerdir, Karahisar vakasının başlangıcından sonuna kadar asker, sivil ve jandarma kuvvetlerinden kaybımız seksen dört şehit ve yüz kırk yaralıya mal olmuştur. Bu rakamlar hadisenin ehemmiyetini gösterir kanaatindeyim...”[16]

Wartkes Tewekeyan’ın direnişin sonunu nakledişi trajiktir: “Beş bölük asker tahminen saat onbirde kaleye girdi. İnsanlara bakmadan ana girişleri işgal ettiler. Bir sinyal verildi ve asıl savaşçı güçler saldırıya geçtiler. Onlardan hemen sonra çevre köylerden başıbozuk gruplar kaleye girdiler. Köşe bucak her yeri araştırdılar. Korkudan şaşkın insanları yakaladılar, kadınları dövdüler, küpelerini kulaklarından kopardılar ve bir yüzük alabilmek için parmaklarını kestiler. Süt çocuklarını annelerinin göğsünden alıp kale duvarından aşağıya attılar. Taşlarla ihtiyar erkeklerin kafasını kırdılar. Bu kan gölü birkaç saat sürdü.

Nihayet kalede yüksek rütbeli bir Türk görüldü. Cinayet ve yağmalama sona erdi. Bu Türk’ün emri üzerine tüm ihtiyarlar ve onüç yaşın üzerindeki oğlanlar oradan sürüldü. Hayatta kalan kadınlar ve çocuklar dağın altındaki ovaya götürüldü ve kiliseye kapatıldılar... Askerler ihtiyarları ve çocukları çiftler çiftler sıraya dizdiler ve onları dağdan aşağıya sürdüler. İlk çiftler dağın eteğine ulaştığında dar geçidin her iki tarafına toplanmış olan kudurmuş bir Türk güruhu tarafından taşlarla karşılandılar.

Fedai Murad'ın Direnişi

Ünlü Ermeni liderlerinden Murad, Şarkışla'da etrafında topladığı bir grupla Divriği dağlarında Türklerle savaşa girişti. Arkadaşlarının neredeyse hepsi öldükten sonra Samsun'a ulaşmayı başaran Murad, burada Türk tekne sahiplerinden birini zorlayarak, kendisini izleyen Osmanlı donanmasına rağmen Batum'a ulaştı.[17]

Türklerle sayısız muzaffer çarpışma ve çatışmadan sonra, Murad 1915 yılının sonbaharında Samsun'a doğru yönelmiş. Katılan yedi Ermeni ve üç Rum'la Murad'ın çetesi büyümüş. Samsun'dan pek uzakta olmayan Çamalan Köyü'ne ulaştıklarında, Konstantin isimli önde gelen bir Rum tarafından karşılanmışlar... Murad ve yoldaşları, Konstantin ve ailesiyle birlikte Samsun'a doğru yollarına devam etmişler.

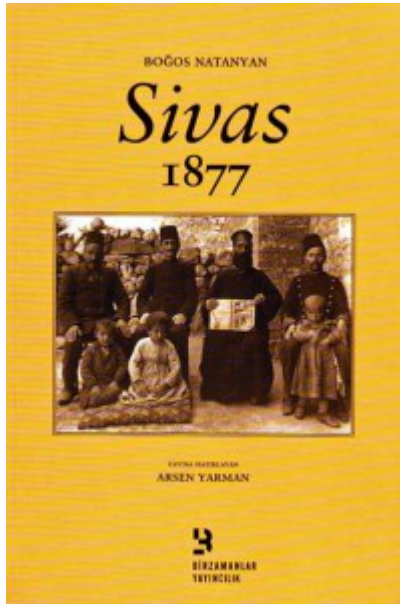
Grup sonunda Karadeniz yakınındaki Hoca Dağı ormanlarına ulaşmış. Burada saklanmaya devam ederken, bölgeyi araştırmak ve bir kaçış yolu bulmak üzere keşif kolları göndermişler. Yiyecek ve cephane stoklarını tamamlayan cesur savaşçılar, bir gece hızla deniz kıyısına inmişler. Burada, demir atmış bir yelkenli bulmuşlar ve beş kişilik Türk mürettebatla birlikte yelkenliyi ele geçirmişler. Malzemelerini yüklemişler ve yelken açarak Batum'a ulaşmışlardır.

Diğer Direnişler

Sivas Vilayeti'nde, Duzasar, Gevra, Horsan, Khantzod vb. yerlerdeki Ermeniler, savaşın ilk başlarında ırklar arası bir çatışmanın patlak vermesini engellemek için mümkün olan tüm fedakârlığı yaptı; ancak benimsedikleri pasif direniş tavrının hiçbir biçimde işe yaramayacağını anladıklarında silahlandılar ve Gürün, Gemerek, Divriği, Keçi Mağarası, Mancılık ve diğer yerlerdeki memleketlilerinin desteğiyle Müslüman asker ve çetelere karşı günlerce savaşarak aynı şekilde karşılık verdiler.[18]

Pürk Köyü baskını sırasında Bizik'in tek başına iki günlük silahlı direnişi de dikkate değerdir. Şebinkarahisar piskoposu Vağınag Torıgıyan'ın İTC delegesi ve Ahmet Hilmi karşısında dik duruşunu ve Şabinkarahisar hükümet konağındaki tutuklular katledilirken, Karnik Beyleryan'ın jandarmanın tüfeğini ele geçirip jandarma komutanını ve yardımcısını vurmasını da eklememiz gerekiyor.

Sivas'ın zengin Şahinyan ailesi, baba, oğullar ve on dört yaşındaki bir kız çocuğu olan Hanım, onları ele geçirmek isteyen görevlilerden kaçtılar ve dar bir dağ geçidinde dört saat boyunca oldukça kalabalık bir güce karşı savaştılar. Ancak mermileri bitince öldürüldüler.[19]

Sivas Gürünlü Karapet Hambardzumi Azaryan, Çarşamba ve Niksar'da içinde bulunduğu direniş birliklerini, nakleder. Direnişlerde Hıristiyanlar ortak davranmaktadırlar. "Yozgat tarafına geri döndük. Bizim grupla Rum Dimitri'nin grubu da birleşti, ortak güçlerle Rum kızlarını bir Türk beyinin zorbalıklarından kurtardık. Bu Samsun yakınlarındaki Çarşamba'daydı. Sonra Niksar kasabasına gittik; orada haremden Ermeni kızları vardı. Onları da kurtardık. Aslan beyle çatışmaya girdik[20]; Türk hükümetinin ajanıydı. Biz kırk dört kişiydik. Dört taraftan kuşatıldığımızı duyduk. Çatışma başladı. Bizim taraftan sadece Dimitri'nin kardeşi Anastas şehit oldu, Türk tarafındansa yüzlercesi. Ermeni ve

Rum kızlarına erkek elbiseleri giydirmiş halde, Çarşamba'dan çıktık, Karadeniz üzerinden, Karadeniz sahilindeki Platana'ya ulaştık. En nihayet Batum'a ulaştık. Kızları yerel komiteye teslim ettik.[21]

Çarşamba kazasında faaliyet gösteren gerilla birlikleri ekseri Ermenilerden oluşmuştu. Bilhassa ateşkesin ardından Ermenilerle Pontoslular, ortak bir program takip ettiler.

Çarşamba kazasındaki Ermeni birliklerinin faaliyeti de devlet tarafından Pontus Rumluğunun faaliyeti olarak kabul edilir. Çarşamba kazasında Ermeni birlikleri 1920 yılı sonuna kadar faaliyette bulunmuşlardır. Çarşamba'nın en önemli Pontus kaptanları Akça Papas ve Vasil İdi.

Başlıca reisler: Bölükbaşıoğlu, Ağlos, Eğridere köyünden Markar, Çifçi Köyünden Markaroğlu, Yovakim, Köyceğizden Haçin Usta, Todor, Kör Lazarani'nin oğlu Yuvan, Kara Yorgi, Manşeroğlu Karyani, Sarı Mayoki[22].